

Prezidentinė biografija

Lietuviškas ir prancūziškas variantas (Rolandas Paksas ir Jacques`as Chiracas).

Nijolė Keršytė

Prezidento rinkimai Lietuvoje jau seniai praėjo. Dalies rinkėjų apmaudas, pasipiktinimas rinkimu eiga bei rezultatais išblėso. Tuoj po rinkimų buvo aptartos jiems išleistos sumos, pakalbinti prezidento įvaizdį kūrę žmonės, padejuota dėl rinkėjų naivumo, ir viskas tuo baigėsi. Vienas labiausiai piktinusių dalykų buvo pirmą kartą Lietuvoje rinkimuose naudota įvairiausia šou reklama. Sis pasipiktinimas dar labiau išaugo paaiškėjus, kad Rolando Pakso rinkimų komanda konsultavosi su Rusijos įvaizdžio formavimo specialistais. Vėliau šiauresniuose sluoksniuose buvo stebimasi pagrindinio Pakso įvaizdžio formavimo specialisto Aurelijaus Katkevičiaus atviru cinizmu, paremtu sena nuostata: liaudžiai reikia duonos ir žaidimų. Tačiau iš tiesų stebėtis čia nėra ko.

Rinkimų pabaiga - kritinio darbo pradžia

Vakaruose pastebima, kad vis labiau blėsta politiniai skirtumai idėjų plotmėje (ir dešinieji, ir kairieji gina tas pačias vertybes), o politiniame lauke stengiamasi nuslopinti priešpriešas, nesutarimus, propaguojant visuotinės santarvės, pritarimo dvasią. Vakarų demokratinės visuomenės politiniame lauke ima konkuruoti nebe idėjos, o (savi)raiškos būdai. Todėl politikoje (ypač amerikietiškuose Vakaruose, kurių modeliu seka lietuviai) juo toliau, juo labiau naudojamos visos įmanomos reklamos bei masinių pramogų priemonės. Jau seniai sunku atsekti ribą tarp komercinės reklamos ir politinės reklamos, tarp pramogų verslo ir politinio „verslo“. Ypač tai ryšku per prezidento rinkimus, kur kitaip negu per rinkimus į Seimą (Asamblėją ar Parlamentą) didžiausias dėmesys skiriamas kandidato asmenybei, o ne jo skelbiamoms idėjoms. Šią tendenciją patvirtina vis didėjantis domėjimasis politikų asmeninio gyvenimo istorija - jų biografija. Biografijas, kaip sėkmingos gyvenimo istorijos paliudijimus, šiandien rašo visos, taigi ir politinio pasaulio žvaigždės. Toks savitas politikos depolitizavimas nors ir pavėluotai, nors ir primityvesniu pavidalu, tačiau ne mažiau efektyviai ima reikštis ir pokomunistinėse šalyse. Tačiau esama esminio skirtumo: Vakaruose drauge su politikos, reklamos ir pramogų verslo suartėjimu atsirado ne tik šių procesų kritinė analizė, bet ir įstatymais reglamentuojama kontrolė. Antai Prancūzijoje prieš rinkimus visi kandidatai gali naudotis TV ir radijo paslaugomis iš anksto nustatytą vienodą minučių skaičių, politinius plakatus gali kabinti tik griežtai nustatytose vietose, pagaliau rinkimų kampanijos išlaidos neturi viršyti numatytos ribos³. Tokie įstatymai neleidžia politine reklama neribotai naudotis finansiškai stiprioms politinėms grupuotėms ar kandidatams. Vakaruose intelektualai savo pilietinėms emocijoms suteikia analitinio demaskavimo išraišką. Tuo tarpu Lietuvoje socialinio (politinio, reklaminių) diskurso analizė tepasiekusi embrioninę stadiją ir kol kas neperžengia siaurų akademinų sluoksnių. O juk intelektualų, juolab Rytų Europos intelektualų, save vadusių inteligentais ir ilgą laiką įsivaizdavusių, esą jie nuo Vakarų intelektualų skiriasi tuo, kad neužsidaro vien akademinėje terpėje, bet aktyviai dalyvauja politiniame, socialiniame savo tautos gyvenime, - taigi tokių intelektualų uždavinys būtų, užuot piktinūsis daugumos tautiečių politiniu naivumu, pilietiniu neišprusimu ir mažumos cinizmu, formuoti daugumos sąmoningumą, kritiškumą, kuris neleistų mažumai ja manipuliuoti primityviausiais, vulgariausiais būdais. Viešųjų ryšių specialistai įvaizdžio kūrimu rūpinasi nuolat, ne vien prieš pat rinkimus, todėl ir jų kritikai, demaskuotojai turėtų, dirbti taip pat visą laiką ir mėginti savo ruožtu veikti visuomenę ne prasidedant rinkimams, bet nuo pat jų pabaigos iki ateinančių rinkinių pradžios.

Kelios semiotinio skaitymo prielaidos

Siekdami suteikti porinkiminėms aistroms šiokią tokią pozityvumą, VU, A. J. Greimo semiotinių studijų centro tarpdisciplininiame seminare, šiemet skirtame kūniškumo problematikai, ėmėmės analizuoti Pakso prezidentinės kampanijos reklaminių medžiagą (tekstus, plakatus, vaizdo klipus). Si analizė tapo viena iš tarptautinio prancūzų ir lietuvių projekto „Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame diskurse (reklama ir politika)“ dalių. Šiame straipsnyje ir panaudojamos kai kurios atliktos „kolektyvinės analizės“ idėjos. Semiotinio tipo analizė, kurią čia išbandysiu lygindama žurnalistines Jacques'o Chiraco ir Rolando Pakso biografijas, nuo politologinės analizės skiriasi tuo, kad neužiima politinėmis idėjomis, programomis, valstybinio valdymo teorijomis ir pan. Semiotinės analizės objektas - diskursas, nesvarbu, ar žodinis, ar vizualinis, ar gestinis. Kaip ir visuose pastarojo šimtmečio humanitariniuose moksluose,

semiotikoje laikomasi nuostatos, kad ir politinio, ir bet kurio kito diskurso prasmė priklauso ne vien nuo jo turinio, idėjų, bet ir nuo to, *kaip, kokiu būdu* pateikiamas šis turinys; ji priklauso nuo turinio ir formos santykio. Kokio nors diskurso prasmės aprašymas kartu leidžia numatyti, kokią poveikį jis gali padaryti suvokėjui (žiūrovui, skaitytojui, rinkėjui ir pan.). Sociologai tam tikslui rengia apklausas. Diskurso analizuotojai šio poveikio ieško pačiame diskursyvine tekste. Šitaip jie gali atskleisti prasminio efekto priežastis, kurių diskurso adresatai patys net ir neįvardija, nes diskursas juos kartais veikia jiems to nesuvokiant, neįsisąmoninant (čia sociologinė apklausa pasirodo bejėgė). Semiotiniu požiūriu biografija yra ne *dokumentas*, liudijantis apie konkretaus žmogaus gyvenimą, bet *tekstas, pasakojamasis diskursas*, pagal tam tikrus dėsnius bei logiką konstruojantis asmens istoriją. Kaip tekstas „reali“ biografija nesiskiria nuo išgalvotos, fiktyvios biografijos ir apskritai nuo bet kokio pasakojimo. Todėl pasakojamojo diskurso analizei visai nesvarbu, kiek biografija atitinka „tiesą“, t. y. realų individo gyvenimą, o kiek ji yra „sufabrikuota“. Šis skirtumas galėtų rūpėti istorikui ar politologui. Tačiau net ir jie, siekdami atkurti „tikrąjį“ kokio nors asmens gyvenimą, didžiąją dalį savo tvirtinimų (jei ne visus) būtų priversti paremti tekstais (žodiniais ar rašytiniais). Tekstologinis, naratyvinis tyrimas siekia parodyti ne tai, kaip tekstas (biografija) atitinka „tikrovę“ (kuri tokiais atvejais dažniausiai mums prieinama tik kaip kiti tekstai), bet ką tekstas pasako apie tos tikrovės suvokimą bei jos suvokėjus. Kiekvienas pasakojimas išreiškia pasakotojo santykį su tuo, apie ką jis pasakoja, jo požiūrį, kuris dažniausiai nėra individualus, o sutampa su tam tikros grupės, bendruomenės, visuomenės požiūriu. Todėl čia gali būti itin paranki skirtingoms kultūrinėms, istorinėms, politinėms tradicijoms priklausančių, diskursų lyginamoji analizė. Chiraco ir Pakso biografijų lyginimas iš pirmo žvilgsnio pasirodė įdomus jau vien dėl tam tikrų paralelių tarp jų „pagrindinių herojų“ realios politinės veiklos istorijos. Ir Chiracas, ir Paksas priklauso dešiniosioms partijoms (tik vienas konservatyvios, o kitas - liberalios pakraipos), be to, prieš tapdami prezidentais, jie net po kelias kadencijas pabuvojo sostinės mero ir ministro pirmininko postuose (tiesa, Chiracas juose išbūdavo iki kadencijos pabaigos...). Šios paralelės svarbios ne kaip lyginimo pagrindas ar pateisinimas, — abu tekstus lyginti galima jau vien todėl, kad jie priklauso tam pačiam biografiniam žanrui, - o kaip galimybė pasižiūrėti, kokią išraišką vieno ir kito prezidento biografiniame įvaizdyje įgauna tokia intensyvi postų kaita, toks mobilumas politinėje scenoje. Taigi analizuodami bei lygindami dvi prezidentines biografijas, galime sužinoti ne tai, koks lietuvių ar prancūzų prezidentas buvo (yra) „iš tikrųjų“, bet kas daroma, kad į jį kaip asmenį, kaip politiką, kaip valstybės vadovą vienaip ar kitaip suvoktų jo šalies piliečiai. Pasirinktos biografijos įdomios ne kaip pavienio individo istorijos, bet kaip tam tikros kultūros, visuomenės, tradicijos „produktai“, atskleidžiantys tos visuomenės idealus.

Kas ir kaip pasakoja prezidento gyvenimo istoriją

Pakso ir Chiraco biografijų pasirodymo aplinkybės bei tikslai skiriasi. Pakso biografija atskiru leidiniu pasirodė ir nemokamai buvo dalijama prieš pat prezidento rinkimus (ją savo pašto dėžutėse rado rinkėjai, tarp jų-ir šio straipsnio autorė). Kaip ir kiti reklaminiai lankstukai, ji turėjo atlikti agitacinį vaidmenį: prieš biografiją eina Pakso kalėdinis sveikinimas su šeimynine nuotrauka, po jos - „kandidato į Lietuvos Respublikos prezidentus“ programa. Agitacinę funkciją patvirtina pats leidinio viršelis: vietoj pavadinimo čia matome šūkį „Pagarba žmogui - mūsų laimėjimo pagrindas“ ir jo autoriaus vardą - R. Paksas. Agitaciniame leidinyje pasirodžiusi biografija, be abejo, nukreipta į ateitį - ja siekiama populiarumo. Chiraco biografija pasirodė po rinkimu (1995 m., kai Chiracas buvo išrinktas pirmą kartą) dešiniosios pakraipos laikraščio *Le Figaro* priede (taigi prancūzai negalėjo išgyti nemokamai savo prezidento biografijos...). Ji, atvirkščiai, pretenduoja paaiškinti išrinkto asmens populiarumą, todėl veikia interpretuoja (ar pretenduoja interpretuoti) praeitį. Skaitytojui tai išduoda pavadinimas: „Pergalės genezė“. Paantraštė: „Jacques'as Chiracas - vienas prancūziškas likimas: nuo Korezės iki Eliziejaus“. Prancūzijos prezidento biografija sudaryta iš atskiru straipsniu, išdėstytų veikia ne chronologiškai, o pagal temas. Kiekvienas straipsnis turi atskirą autorių, tad ir pasakojama individualu pasakojimo būdą. Pirmasis straipsnis - „Jaunuolis, svajojęs apie plačias erdves“ - pradedamas kaip fikcinis, o ne dokumentinis pasakojimas. Antrajame straipsnyje „24 metu Aurės kalnuose“ pasakojama apie jo karinę, vėliau politinę tarnybą Alžyre, apie sunkumus, su kuriais Chiracas ten susidūrė, ypač Alžyro išsilaisvinimo metais, - pasakotojas neslepia savo vertinimu, cituoja Chiraco bendražygiu pasisakymus. Trečiasis straipsnis originaliu pavadinimu

„Korezė - kelionė po Širakiją" sudarytas iš Čiracą vaikystėje pažinojusiu jo (tiksliau, jo tėvu bei seneliu) „kraštiečiu" pasakojimu- Dviejuose paskutiniuose straipsniuose pristatoma Chiraco politinė veikla praeityje (bendradarbiavimo ar konkurenciniai santykiai su ankstesniais prezidentais, politinių postu kaita) ir jo, kaip jau išrinkto prezidento, ateities vizija, įdomu, kad pagrindinis šios biografinės istorijos herojus beveik niekur nekalba (cituojami vos keli fragmentai iš jo viešu kalbu), visur kalba kiti - pasakotojai arba „antraeiliai" pasakojamos istorijos veikėjai, dažniausiai kolegos ar bendražygiai (tarp jų, beje, nėra nė vieno Chiraco šeimos nario!), kiekvienas savo individualiu stiliumi, aiškiai prisiimdamas atsakomybę už sakomus žodžius. Viename straipsnyje netgi atsiranda metapasakojimo plotmė, t. y. kai pasakojimas ima save komentuoti: „Be abejo, po laiko visada lengva kokio nors žmogaus vaikystėje, paauglystėje ar jaunystėje atrasti visus elementus, išpranašavusius jo atėjimą į valdžią. Lygiai taip pat kyla pagunda mitologizuoti į o giminytę golizmui ar pompidolizmui" (p. 44). Tiesa, jis čia pat sustabdo šį savęs demaskavimą ir tęsia nuo nieko tarsi nepriklausomo, savastį išsaugančio herojaus istoriją („šių metu lapkričio 29 dieną Jacques'ui Chiracui sueis 63 metai. Jis yra jis pats. Jau seniai"). Kiekviename straipsnyje gausu aliuzijų į istorines, kultūrinės realijas, literatūrinius tekstus (toli gražu ne banalius, mat paprastam frankofilui sunkiai atpažįstamus), pažarstyta net lotyniškų sentencijų. Žurnalistinio pasakojimo kultūra atrodo esanti natūrali literatūrinio pasakojimo tradicijos tąsa. Prezidento biografija, kaip ir bet koks kitas pasakojamasis tekstas, turi savo individualų sakytoją (šiuo atveju autorių, sutampantį su pasakotoju), savitą stilių, pasakojimo strategiją. O tai, kad biografijos pasakotojas yra ne vienas, teksto nepaverčia eklektišku, neužgožia tam tikru teminiu, figūratyvinių gijų, einančių iš vieno straipsnio į kitą ir sukuriančiu vieningos, nors ir daugiabalsės „grafijos" išpūdį. Pakso biografija taip pat skaidoma į atskirus skyrelius. Pasakojama griežta chronologine tvarka (gimimas, vaikystė, mokslo metai, darbas, atėjimas į politiką), kiekvienam gyvenimo laikotarpiui suteikiant pavadinimą:

- 1) „Visi mes iš savo vaikystės..." (citos autorius nežinomas);
- 2) Likimo kelyje;
- 3) Kūrybos metai;
- 4) Atgimimo kelyje;
- 5) „Tikiuosi, kad esu ten, kur ir turiu būti..." (šįkart paties Pakso citata);
- 6) Liberalai - ant Rolando Pakso pečių;
- 7) Erelis skleidžia sparnus.

Kaip matyti, pavadinimai originalumu nepasižymi, krenta į akis jų stereotipiškumas. Lygiai toks pat yra ir visas biografijos tekstas: „Lietuvos ryto" žurnalistinių klišių stilius. Visur - *locis communes*, stereotipiniai posakiai („Faksai gyveno ūkiškai...", „Sėkmingai įstojo į Vilniaus inžinerinį statybos institutą", „Stasys parengė savarankiškiems skrydžiams pirmąjį savo mokinį, o Rolandui tai lėmė kelialapį į didįjį sportą", „Dievas skyrė man gerą vyrą", - pasakė Laima Paksienė po dvidešimties bendro gyvenimo metų", „Kaip ir visa Lietuva, Rolandas džiaugsmingai pasitiko Sąjūdį", „Žmonės tikėjo, kad Lietuvos laukia pačios šviesiausios perspektyvos", „Prieš akis - aiškus tikslas: išvaduoti šalį iš krizės gniaužtų" ir t.t.). Pasakojimą sudaro anoniminio bet kokį savo santykį ar požiūrį slepiančio pasakotojo kalba, paties Pakso citatos ir Pakso pažįstančių žmonių kalbos. Kitaip negu prancūziškoje biografijoje, lietuviškoje vyrauja privačiu žmonių, t. y. šeimos narių, pasisakymai: daugiausia cituojama Pakso žmona (!), esama keleto draugų (daugiausia lakūnų) citatų, keleto ištraukų iš žurnalistinių Pakso interviu, ir nė vieno politinio bendražygio pasisakymo - apie savo politinę karjerą pasakoja pats Paksas (arba jo prisiminimus, mintis bei išpūdžius perpasakoja anonimiškas pasakotojas). Kaip matysime vėliau, toks monologizmas atitinka biografijoje skleidžiamo vienišo, priešų nuolat apsupto herojaus įvaizdį. Jam antrina teksto monostilizmas: nepaisant daugelio kalbėtojų, visi kalba tomis pačiomis atsikartojančiomis formuluotėmis, išduodančiomis, kad sakytojas čia iš tiesų yra vienas (pvz., „Tėvai stebėjosi, kad vienintelio sūnaus visai nereikėjo raginti", „Tėvus stebino ir tai, kad Rolandas sugebėjo derinti uolumą ir įgimtą judrumą", „Feliksas Paksas: 'Tačiau jis mus iš tikrųjų neretai nustebindavo'", „Robertas Noreika: 'Stebino tai, kad jis niekada nesipuikuodavo", „1984 metais, nustebinęs daugelį draugu, Rolandas pasitraukė [...] iš didžiojo sporto, jau nebeteikusio jam gyvenimo pilnatvės"). Šis biografinis pasakojimas išnyra tarsi anapus bet kokios kultūrinės, literatūrinės tradicijos, vienintelė jo „tradicija" - kasdienė kalba ir

bulvarinio stiliaus dienraščiai. Ir nereikia stebėtis -juk ši biografija, kaip ir jos stilius, yra visiškai anonimiška, ji niekieno nepasirašyta, neturi autoriaus. Ar tai nėra šiuolaikinės lietuvių tautosakos produktas?..

„Romano herojus be romano“

„Rankos spaudžia šturvalą, jis mėgina išlaikyti kursą. Jo prasegti marškiniai permirkę prakaitu. Jis jau turi milžiniškas semaforo rankas, o jo pečiai išduoda laukinio žvėries judesius. Jis klauso vado įsakymu: Suk vairą į kairę. Štai taip! Tai 1952-ieji. Jaunasis locmanas Jacques'as Chiracas yra mažiausią patirtį turintis jūreivis, bet aukščiausias kroviniame laive Capitaine-Saint-Martin. 1,90 metro, 17 metų, abitūros diplome parašyta „gana gerai“, kišenėje - visai nauja knygūškštė apie jūrą. Jis visiškai nusiplūkęs, bet laimingas. Jis rūko rudą tabaką, geria dideles taures raudonojo vyno, juokauja su ekipažo vyrais. Sis vienturtis sūnus mano suradęs dvasinę šeimą, pašaukimą. Jis bus tolimųjų reisų kapitonas. Netrukus prieš akis - Alžyro uostas. Vadas ėmėsi globoti jaunąjį locmaną, jis jam parodys seno Alžyro kvartalo bordelius. Jacques'ui visai patinka būti pirmuoju tarp Chiracų, išplaukusių i jūrą- Jis išlaikys savo kursą. Jis nieko nedaro kaip kiti šeimos nariai - sėslūs Korezės Žemės gyventojai" (p. 28-29). Taip prasideda Chiraco gyvenimo aprašymas. Ne nuo gimimo (apie gimimo vietą bei datą užsimenama gerokai vėliau), o nuo jūreiviškos veiklos: kolektyvinio darbo, dvelkiančio nuotykiams ir nuolatiniam judėjimui užsibrėžtą tikslą. Juk tai prezidento biografija, o prezidentu, kaip žinia, tampama, ne gimstama, todėl fiksuojamas ne fizinis gimimas, bet kelio į valstybės vadovus pradžia, kuri iš pradžių reiškias i tik kaip svajonės apie vadovavimą, tapimą kapitonu. Tokiam vadovo gimimo svajonių pavidalu aprašymui geriausiai tinka vaizduotės darinys - fikcinis pasakojimas. Tik kai kurių faktų tikslus pateikimas (data, ūgis, metai) primena, kad tekstas turi dokumentinę, informacinę paskirtį. Prancūzai, be abejo, žino, kaip atrodo jų prezidentas, tačiau šalia portretiniu aprašymu siekiama jį parodyti kaip romano personažą. Vietomis aprašymas suskamba išties poetiškai: *Lefront dégagé, l'allure désengagée, U rêve d'un engagement qui lui laisse la liberté* („Aukšta kakta, nerūpestinga eisena - jis svajoja apie tokius įsipareigojimus, kurie jį paliktų laisvą“). Kuriamas romantiško, svajingo, nuotykius mėgstančio („...niekas jo negąsdina: nei plačios erdvės, nei įtartini barai" (p. 30)), nedisciplinuoto, energijos kupino (vėliau prezidentas Pompidou jį pavadins „buldozeriu“) herojaus įvaizdis. Šį įvaizdį palaiko iš XIX a. romantinės paradigmos ateinančios jūros bei pranašaujamo likimo figūros. Pasakojama, kaip baltagvardietis rusas, dvasinis jaunojo Chiraco tėvas, sanskrito mokytojas (domėjimasis Rytai taip pat priklauso romantinei paradigmai) jam kartą išpranašavęs pagal rankos liniją: „Negyvensi iki senatvės“. Pranašystė esą paskatinusi jo gyvenimo geismą: „Jis ne valgo, jis ryja, Reikia gyventi greičiau nei kiti" (p. 29-30), Sukurtas jaunojo Chiraco įvaizdis atitinka romantiinį vyriškumo idealą: viena vertus, jūros, vėliau karo (Alžyras) tematika leidžia herojų vaizduoti kaip audringą, drąsų, nebijantį pavoju, valdingą, kita vertus, jis pristatomas kaip mylimas moterų (iš pradžių motinos lepūnėlis, vėliau merginu numylėtinis), patrauklus žavėtojas („Politinių Mokslų Instituto gundytojas“). Nepaisant įvaizdžio „literatūriškumo“, herojus pateikiamas veikiau kaip istorinis personažas: jo biografija įrašoma į giminės, tautos, valstybės istoriją. Chiraco seneliai - pradinės mokyklos mokytojai, „juodieji husarai“, radikalūs socialistai „jį išmoko mylėti valstybę" (p. 28). Vaikystėje jis tampa istorinių įvykiu liudytoju: stebi prancūzų laivyno sabotажą Tulone karo metu, pirmą kartą pamato generolą Brosset, išsilaipinusį į krantą ir praleidusi naktį Chiracu namuose (nuo tada jis tampa vaiko idealu). Chiraco vaikystės ir jaunystės laikotarpis pasakotojo lyginamas su „IV Respublika (po karo iki de Gaulle'o atėjimo į valdžią)", mat tai svyravimų, prieštaravimų, nestabilumo metas. Pamažu nuo socializmo Chiracas pereis į dešiniųjų gretas ir taps golizmo tradicijos tęsėju. Chiraco gyvenimą sąlygoja vyrai - būtent jie jį įrašo į Istoriją, jie yra jo gyvenimo pavyzdžiai ir mokytojai: senelis, tėvas (vaikystės, jaunystės nuotraukos-vien su seneliu ar tėvu; pabrėžiamas tėvo ir sūnaus panašumas: „tas pats temperamentas... ir tas pats ūgis", tas pats polinkis į tabaką ir valdingas charakteris (p. 31)), „dvasinis tėvas" p. Delanovičius, generolas Brosset, Pompidou, de Gaulle'is). Moterys čia yra tik tos, kurios myli, lepina ir žavisi. Kaip jau buvo minėta, žmona niekur nekalba, apie paties prezidento šeimą nutylima, minimos tik sužadėtuovės ir vedybos. Ši tendencija, beje, nebūtinai reiškia moterų niekinimą, kaip iš karto skubėtų galvoti feministės, tai gali būti kai kuriems Europos politikams vis dar būdingas siekis pagal seną tradiciją vengti bet kokio privataus gyvenimo paviešinimo, griežtai jį atskiriant nuo politinės veiklos. Tad Chiraco prezidentinė

biografija brėžiama pagal vienareikšmiškai maskulinistine., patriarchalinę tradiciją ir naudojantis romantiniu kodu.

„Rolandas Paksas: žmogus ir politikas“

„Elena Paksienė prisimena, kad tą dieną, kai gimė Rolandas, nelauktai kilo baisi audra. Dangų perskrodė žaibas, nugriaudėjo griaustinis ir pratrūko liūtis. Netrukus vasaros audra nurimo, tačiau jai dingtelėjo, ar tas stichijos šėlsmas nebuvo audringą sūnaus gyvenimą pranašaujantis ženklas" (p. 2). Pakso biografijos pradžia tradiciška: gyvenimas prasideda nuo gimimo. Apie jį, kaip paprastai, pasakoja autentiškiausias šio įvykio liudytojas - motina. Tačiau gamtiniam įvykiui čia suteikiama simbolinė prasmė: žemiško žmogaus pasirodymą pasveikina dangus, kosmosas, taigi, galėtumėm pasakyti, - dievai, nors jų vardas čia ir neminimas (na, žinoma, ne graikų laikais gyvename...). Tai patvirtina ne tik motinos interpretacija (visai įprasta kasdienei šamonei), bet ir jos pasakojimo iliustracija - išpūdingų spalvų nuotrauka, vaizduojanti „dangų perskrodžiantį žaibą". Dokumentinės vertės ji, aišku, neturi, bet neabejotinai turi mitologizavimo vertę. Toks diskursas, be abejo, puikiai dera su aptartuoju anonimišku biografijos stiliumi. Ten, kur gimsta mitai, individualus kalbėjimas užleidžia vietą „objektyviam", beasmeniam pasakojimui. Šią mitologizavimo tendenciją vėliau patvirtins tekste (ypač Pakso žodžiuose) nuolat išskylanti likimo figūra (tai aptarsime vėliau). Lyginant su prancūziškąja biografija, nesama jokio „pagrindinio herojaus" išorės aprašymo (beje, jo nebūna ir mitiniuose pasakojimuose, kur fiksuojami tik herojų veiksmai ir būviai). Tačiau esama vieno ryškaus panašumo: jaunasis Paksas, kaip ir jaunasis Chiracas, pasirodo buvęs nenuorama romantikas („Nenustygdamas vietoje, jis griebėsi, atrodo, visų sporto šakų" (p. 2)), tik vieno svajonės susiejamos su laivais, o kito - su lėktuvais. Chiraco vidinės savybės atitinka jo kūnišką išorę: jėga ir stiprybė - prigimtinės, jos reiškiasi aukštu ūgiu, milžiniškomis rankomis, plačiais pečiais, nerūpestinga eisena išduoda avantiūristą dvasią, pasipūtusios lūpos ir gundantis žvilgsnis - žavėtojo galią. Tuo tarpu Pakso, kaip būsimo prezidento, jėga yra duota ne fizinio, išorinio kūno, bet energijos pavidalu („Stasys Kasparavičius, tuometis Telšių aeroklubo viršininkas: 'Rolandas niekuo neišsiskyrė iš kitu mokiniu? buvo kuklus, ramus, ne išsišokėlis. Tiesa, aš jaučiau jame kunkuliavusį vidinį azartą, jis visuomet norėjo pasiekti daugiau. [...] Sis išoriškai ramus žmogus turėjo audringą sielą" (p. 3)). Toji energija užslėpta, idant ji pasireikštų, būtina grūdintis („Feliksas Faksas: 'Būdamas kone visai vaikas, staiga ėmė grūdintis: žiemą užsipildavo šaltu vandeniu iš Šulinio, išsitrindavo sniegu, gulėdavo pusnyje"; „Algirdas Drakšas; 'Man atrodė, kad Rolandas turi nežmonišką valią. Kiekvieną dieną jis keldavosi penkta valandą ryto, bėgdavo prie upės ir maudydavosi ištisus metus bet koku oru, nepaisydamas šalčio, vėjo, lietaus ar sniego" (p. 2, 4)). Taigi kitaip negu prancūziškame aprašyme, prigimties, kaip savaiminės duotybės, čia neužtenka: ją reikia lavinti. Čia nėra tiesioginio atitikmens tarp vidaus ir išorės, išorė tėra regimybė, slepianti „tikrąją" prigimtį: „Svarbiausia, ką pastebi daugelis artimų jam žmonių- tai energija, besislepianči po išoriška ramybe" (p. 4), Būsimo politiko santykis su šeima (tik su tėvais) aprašomas vien buitinėje, pragmatinėje plotmėje: pasakojama, kaip jis padeda tėvams tvarkytis ūkyje, motina pasiguodžia, kad „jam būdavo gaila laiko valgymui" (p. 2), tėvas prisimena, kaip išmokė sūnų „uždirbti pinigų". Tik vienoje vietoje užsimenama apie Adolfo Šapokos „Lietuvos istoriją", o apie Nepriklausomybės atėjimą pasakojantis tėvas nėra visai tikras dėl savo įtakos sūniui: „Mes visada troškome, kad mūsų šalis būtų laisva, ir Rolandui tikriausiai tai perteikėme" (p. 8). Apie žemaitišką Pakso šaknis nė neužsimenama - atrodo, jo niekas nesieja su gimtuoju kraštu, o tai juk taip nebūdinga žemaičiams... Pakso biografija tarsi bešaknė ne tik geografinė, bet ir istorinė prasme: nėra tradicijos, į kurią ji būtų įrašyta, nėra pilietinės-politinės mokyklos, kuriai priklausytų būsimas politikas, nėra netgi jokių sektinų pavyzdžių, mokytojų, idealų. Pabrėžiama, kad jis visada buvo lyderis („Robertas Noreika: Aš visą gyvenimą tarsi einu jam iš paskos... Rolandas - lyderis iš prigimties" (p. 4)), bet neaišku, iš kur tai kyla. Tai lyderis, atsiradęs tarsi savaime, pats niekuo nesekęs, nesiekęs niekam prilygti, bet sugebėjęs tapti tuo, kuriuo sekama - vien dėl savo užslėptos energijos ir geros širdies („Svarbiausia, ką pastebi daugelis artimų jam žmonių - tai energija [...] ir noras daryti žmonėms gera. Tai įkvepia eiti paskui jį..." (p. 4)). Būsimo Lietuvos prezidento biografija - privataus asmens biografija. Tai patvirtina nuolatinis, nors ir nemotyvuotas, Pakso šeimos dalyvavimas šioje biografijoje - palyginti dažnai ir visiškai privačiais žmonos pasisakymais, gausiomis šeimyninėmis nuotraukomis, puošiančiomis net tuos puslapius, kur pasakojama apie politinius

Pakso konfliktus. Tai veiklos žmogaus - sportininko, ūkiško organizatoriaus, darboholiko verslininko (su mirtimi jis susiduria bedirbdamas!) - gyvenimo istorija. Veiklos sričių keitimas - nemotyvuotas. Viskas daroma tarsi netikėtai, atsitiktinai, tarsi vien iš didelio energijos pertekliaus ir nuolat sukeliant nuostabą kitiems (sporto šakų keitimas vaikystėje, pasitraukimas iš sporto, noras „išbandyti save versle“). Netgi atėjimą į politiką lemia atsitiktinis susitikimas kelionėje su „vienu Konservatorių partijos vadovu“. Chiraco ėjimas į politiką - laipsniškas ir nuoseklus: senelio, tėvo „mokykla“, istorinių įvykių „mokykla“, politinių mokslų studijos, aktyvus dalyvavimas politinėje veikloje dar studijų laikais („6-o dešimtmečio antikonformistas“, išėjęs *Alžyro* karo mokyklą), aiškios, nors laikui bėgant pasikeitusios politinės pažiūros („jaunas kairių jų pažiūrų buržua“, nepakenčiantis kraštutiniu dešiniųjų, simpatizuojantis komunistams, nors vėliau tampantis golistu). Faksas į politiką nukrenta tarsi iš niekur: jo kelias į politiką prasideda nuo... lėktuvo, kur jis priima jo gyvenime lemiamą sprendimą! Chiracas įveikia jam išpranašautą likimą ir įsirašo į individu, asmenybių kuriamą istoriją, o Paksas pasiduoda likimui. Jis neturi žemišku (žmogišku) lėmėju, kuriais sektų, bet paklūsta metafiziniam Lėmėjui (likimui, laikui, kartais krikščioniškam Mokytojui), jis veikia ne pagal individualią valią: „Iš Dalios Kutraitės interviu. [...] Dalia: 'Esate sakęs, kad pats laikas, paėmęs už pakarpos, pasodino ten, kur reikia, tarsi nepaisydamas Jūsų norų. Rolandas Paksas: 'Likimas, kuris mus valdo, dažnai padeda mums būti ten, kur ir turime būti. Tikiuosi, kad taip atsitiko ir man. [...] Dalia: Likimas... Kaip Jums atrodo, kiek pats galite įtakoti ir keisti savo likimą?' Rolandas: 'Negalvoju, kad mano likimas yra mano žvaigždė, kuri mane saugo... Manau, kad tiesiog reikia dažniau vadovautis mūsų Mokytojo žodžiais, elgtis pagal dešimtį Dievo įsakymu ir dirbti, o tada likimas jau paims tave už rankos ir nuves, kur reikia.' [...] Dalia: Linkiu, kad likimas padovanotų Jums kuo daugiau malonių permainų...'" (p. 9-11); „Laikas parodė, kad 1999-aisiais Rolandas Paksas buvo teisus" (p. 15); „Rolandas Paksas buvo antrą kartą išrinktas sostinės meru./ 'Likimas lėmė, kad aš pats galėjau tęsti daugelį projektų, kuriuos buvau pradėjęs'" (p. 16). Taigi Faksas biografija yra ne tik privataus pobūdžio, bet ir a-istorinė: ji paklūsta lemties, o ne istorijos dėsniams.

Politinė scena - romantinių žygių ar aršių mūšių laukas

Pasižiūrėkime, kaip vienoje ir kitoje biografijoje suvokiama politinė „scena“ ir jos pagrindiniai „aktoriai“. Prancūzų politiko kelias į prezidentus — Korezės deputatas Asamblėjoje, pirmasis Paryžiaus meras, išbuvęs šiame poste tris kadencijas, ministras pirmininkas ir pagaliau po trijų prezidentinės kovos mūšių tapęs šalies prezidentu - tik pratęsia jo jaunystės metų įvaizdį. Dabar galima suprasti, kodėl buvo taip sureikšmintas ir tokia romantine forma papasakota jo jaunystės svajonė tapti laivo kapitonu. Šioje biografijos dalyje už žodinių pasakojimą geriau byloja nuotrauka: Chiracas, apjuostas Prancūzijos vėliavos spalvų juosta, iškilmingai stovi priešais ant sienos išdidintą Paryžiaus herbą, kurio pagrindinis elementas... laivas! O apačioje užrašyta *Fluctuat nec megitur* („Plaukia, bet neskęsta“). Tai Paryžiaus miesto devizas, bet juk tą patį būtų galima pasakyti ir apie Chiracą kaip politiką... Šioje biografijoje puikiai matyti, kaip vėlesni pasakojamos istorijos momentai sąlygoja ankstesnius. Gyvenime mes matome ar ieškome priežastinės sekos, ir pagal gyvenimišką, kasdienio mąstymo logiką mes sakytumėme: štai žmogus norėjo būti laivo kapitonu, o tapo valstybės vadovu. Tačiau pasakojamojo teksto logika - atvirkštinė: pasakojimo tikslas, pabaiga lemia jo pradžią; čia nesvarbu, kiek tai atitinka „tikrovę“, čia svarbus pasakojimo vientisumas, nuoseklumas - būtent tai lemia jo sėkmę, o tikrovės faktus, elementus galima sudėlioti kaip tik nori. Atitinkamai pratęsiama ne tik jūreivystės, bet ir kariavimo tema. Kuriamas romantinis Chiraco - pramušgalvio, husaro, muškietininko - įvaizdis: „naujojo prezidento likimas - tai husaro, muškietininko, o ne iš anksto nulemtas Rastinjako ar ypač gabaus jaunuolio likimas"¹² (p. 46). Visi drastiškesni šio politiko veiksmai apibūdinami su valiūkiška šypsena, taip jiems suteikiant tam tikro žaismingumo, lengvumo, romantiškumo („1969 m. kovą Jacques'as Chiracas nusiperka, o vėliau restauruoja Bity pilį Sarrane. Kadaisė ji priklausė Jeanui Gabrieliui de Selve'ui - Karaliaus muškietininkui. Georges'as Pompidou pasibaisi tokiu poelgiu: 'Jei žmogus pretenduoja užsiimti politika, jis pasistengia neturėti pilies. Nebent ji priklauso jo giminei mažiausiai nuo Liudviko XV laikų'" (p. 40)). Atsisakoma juos vertinti moraliniu požiūriu, vengiama bet kokio dramatinizavimo. Kova politikos ringe atrodo esanti pusiau rimta, pusiau žaidybinė, bravūriška. Su ta pačia gaida kalbama apie politinius Chiraco oponentus ar konkurentus, eufemistiškai vadinamus „kliūtėmis“: susilaikoma nuo jų vertinimo, ant niekieno neliejama tulžis nei kartėlis, niekas nejuodinamas.

Husarui tai netinka. Veikiau priešingai, suteikiamas balsas netgi Chiraco kritikams (tebūnie netiesiogiai ir apibendrintai): net jeigu jų teiginiai čia pat paneigiami, vis tiek leidžiama sužinoti, už ką kritikuojamas ir smerkiamas Chiracas („Jo įvaizdis keitėsi. Ilgą laiką buvo madinga jį piešti kaip valdingą, kategorišką, impulsyvų, neginčijamais įsitikinimais apsikausčiusį karjeristą. Kai kurie netgi jame išvelgdavo fašistinę gyslelę! Ši mada praėjo: viso labo tai tebuvo karikatūra. Tai tikras respublikonas, legalistas, kuriam visuotinis balsavimas - šventas dalykas" (p. 46)). Taip biografija ne tik stilistiškai (išraiškos plotmėje), bet ir tematiškai (turinio plotinėje) išlaiko daugiabalsiškumą. Taikios, elegantiškos konkurencijos, išvengiant beatodairiškos kovos, modelis atitinka bendrą Chiraco politinį įvaizdį, kurį jis kūrė dar pretenduodamas į Paryžiaus mero postą. Jis vienas pirmųjų politinę erdvę ima modeliuoti ne kaip idėjinių, hierarchinių priešpriešų lauką, bet kaip solidarumo, sanderinės, artumo lauką. Šią poziciją akivaizdžiai išreiškia jo politinės afišos, o šioje biografijoje be tam tikru būdu sukonstruoto teksto ją savaip „ilustruoja" Chiraco nuotraukos, kuriose jis pateikiamas kaip kontakto nevengiantis, nesunkiai prieinamas, paliečiamas asmuo: apsikabinęs su seneliu ar tėvu, priglaudęs prie savęs mažą kačiuką, laizdomas šuns, viena ranka familiariai liečiantis greta sėdinčio politiko kolegą, einantis su šypsena pasveikinti jį maloniai pasitinkantį kitą kolegą politiką, už kurį jis skatino nebalsuoti vienuose iš prezidento rinkimų. Pats Chiracas savo prezidentinę pergalę apibūdina lakoniškai: „Šiandien tai graži istorija, nuotykių romanas..." (p. 42). Neatsitiktinai biografijos pradžioje jis buvo pavadintas romano herojumi be romano...

Iš lietuviškos būsimo prezidento biografijos aiškėja, kad Lietuvos politika, kitaip negu Prancūzijos, valdoma paslaptinių likimo jėgų, be to, joje nuolat veikia priešų armijos, trukdančios dirbti sąžiningam politikui. Kartais jos reiškiasi anonimiškai, kartais įgauna konkrečios partijos ar asmens pavidalą: pirmą kartą einant ministro pirmininko pareigas, „valdininkų armija susitraukė, užtat priešų armija augo kaip ant mielių" (p. 12); sugrįžus į Vilniaus mero postą, „laukė nauji darbai ir nauji politinių oponentų išpuoliai [...] kairieji išprovokavo visuomeninio transporto vairuotojų ir tarnautojų streiką. [...] Po paros streikas išsivėpė. Tačiau priešai nerimo: meras nuolat jautė už nugaros jų alsavimą. Konservatoriai [...] inicijavo nesibaigiančius mero veiklos patikrinimus" (p. 16); antrą kartą tapus premjeru, „Pasipriešinimas augo. Politikams, turintiems piktų kėslų, laiko intrigoms visada pakako. [...] Pasipylė grasinimai, prasidėjo sekimas", o netrukus „žinia apie išdavystę trenkė kaip perkūnas iš giedro dangaus", mat kol Paksas dirbo su savo komanda, koalicijos partneriai „socialliberalai rūpinosi, kaip gauti pelningus postus" ir suorganizavo „šamokslą", kuriame dalyvavo „kai kurie Liberalų sąjungos vadovai" ir kuriam „tyliai pritarė Prezidentas" (p. 17); vėliau prieš Paksą visą liberalų partiją sukursto „senieji" liberalai, kurie „užmiršę elementarų padorumą" ir jo nuopelnus, priverčia atsisakyti partijos pirmininko posto (p. 19), todėl Paksas, visų išduotas, priverstas sukurti partiją „savai komandai". Politinės veiklos istorija kartais brėžiama bendrais Štrichais, bet ypač susmulkėja, kai pasakojama apie konfliktines situacijas. Čia pagrindiniu kalbančiuoju tampa būsimo prezidentas. Jokie tų įvykių dalyviai, liudytojai, juolab oponentai šioje istorijoje balso teisės neturi. Ypač detalai pasakojami kai kurie Pakso susitikimai ar pokalbiai su tuometiniu prezidentu Valdu Adamkumi - pagrindiniu jo konkurentu į šalies vadovo postą. Jis pasirodo besąs visiška Pakso priešingybė. Prašydamas Paksą tapti vyriausybės vadovu, jis Paksui atrodo „prislėgtas", jo žvilgsnis „sutrikęs", mat daugybei problemų išspręsti „jam tiesiog nepakanka jėgų" (p. 11-12) (kaip pamename, Paksui, priešingai, energijos bei vidinės jėgos niekada netrūko). Prasidėjus „svarbiausiam mūšiui" dėl Mažeikių naftos, tuometinis prezidentas pasirodo kaip itin nepastovus, nuolat keičiantis savo poziciją („jo nuomonę kažkas visada pakeisdavo" (p. 13)). Galiausiai ir jis kartu su kitais išduoda Paksą. Nors kartą buvo pasakęs: „jeigu reikėtų rinktis Rolandą arba *Williams*, jis rinktųsi Rolandą" (p. 15), vis dėlto savo žodžio neišlaiko... O ir vėlesniuose konfliktuose Adamkus tyliai pritaria „šamokslui" prieš Paksą. Jau šios nedidelės ištraukos rodo, kad lietuviškas politinis laukas - tai aršios kovos ir konkurencijos laukas, kur niekuo negalima pasitikėti, išskyrus savimi, kur draugai, bendražygiai ar kolegos bet kurią akimirką pasiruošę pakenkti ar išduoti, kai tik jiems tai naudinga, kur dauguma rūpinasi „renginiais, balsais, reitingais" (p. 9) ar „pelningais postais", bet niekas nepasidalija „tikru rūpesčiu" ir atsakomybe, kurią Paksui tenka prisiimti vienam. Toks opozicijos vertinimas, kai ji smerkiama vien už savo egzistavimą, kai ji kritikuojama ne kaip klaidinga, ginčytina pozicija, bet paskelbiama savaiminiu Blogiu. — priešų armijos, trukdančios siekti

tikslo „teigiamam heroju“ (lyderiui), kuris vienintelis žino, kas yra Gėris, - tipiškas populistinis argumentavimo būdas, naudojamas ne vien lietuvių politikų.- Tuo tarsi patvirtinamas paprastu žmonių įsitikinimas, kad politika - „nešvari“ erdvė, kur kiekvienas rūpinasi tik savo interesais, o į ją atsitiktinai papuolęs sąžiningas žmogus yra visų išduodamas ir jam trukdoma dirbti. Tokia populistinė strategija, be abejo, veikia kaip aukso moneta Nepriklausomybės naštos bei rūpesčių prislėgtoje šalyje...

Laivo kapitonas ir lakūnas akrobatas politikoje

Būtų galima manyti, kad monologinį lietuviškos biografijos stilių (kur niekas, išskyrus pagrindinį „herojų“, neturi balso teisės) ir politinės veiklos, kaip nuolatinio mūšio lauko su slaptais priešais, išdavikais bei sąmokslininkais, istorijos pateikimą sąlygoja ir šio biografinio diskurso pasirodymo aplinkybės. Jo puolamąjį gynybinį pobūdį lemia tikslas laimėti rinkimuose. Tuo tarpu taikus prancūziškos biografijos diskursas pasirodė jau po rinkimų. Tačiau laikantis pasirinkto diskursyvinės analizės principo, bet kokio paaiškinimo reikėtų ieškoti pirmiausia pačiame tekste, t. y. tam tikroje pasakojamo diskurso logikoje, lemiančioje vienokią ar kitokią pasakojimo strategiją. Abiejų biografijų kaip pasakojimų nuoseklumas išryškėja atkreipus dėmesį į pagrindines figūras, pasirenkamas politiko įvaizdžiui formuoti. Kiekviename pasakojime tam tikras herojaus vaidmuo savo logika reikalauja atitinkamos veikimo strategijos. Chiraco biografijoje nuolat pasikartoja jūrininkystės figūros. Locmanas ar kapitonas, vairuojantis laivą, pilną žmonių ar prekių, keliauja kryptingai iš vieno uosto į kitą. Jis atsakingas ne tik už save, bet ir už kitus, esančius laive, todėl čia itin svarbus visų solidarumas, bendras darbas siekiant to paties tikslo. Tiesa, dažnai pabrėžiamas prancūziško herojaus nuotykių pomėgis, vėliau išreiškiamas kita - muškietininko ar husaro figūra. Tačiau įvaizdžio avantiūriškumas tik suteikia daugiau romantikos, bet nepaneigia veiklos rimtumo: muškietininkai ir husarai negali kovoti bet kokiomis priemonėmis, jie laikosi griežtų garbės kodekso taisyklių. Akrobatinis lėktuvas, kitaip negu laivas (ar, beje, keleivinis ar krovininis lėktuvas), neturi vieno maršruto ir praktinio tikslo nuvykti iš vieno taško į kitą. Skirtingomis kryptimis jis rėžia figūras danguje, kurios skirtos vien grožėtis, publikai sužavėti. Maža to, lakūnas akrobatas, kitaip nei laivo kapitonas, yra vienišius, atsakingas tik pats už save (reta išimtis - kelių lėktuvų skrydis kartu, kur pirmojo lėktuvo pilotas atsako už visą grupę). Jo tikslas - sužavėti (*jei* tai parodomieji skrydžiai) arba bet kokia kainą laimėti (*jei* tai varžybos), Kaip ir kitose sporto šakose, kur net ir komandinėse rungtyse varžosi ne komandos, o individai, akrobatinio skraidymo varžybose visi, išskyrus instruktorius ir teisėjus, yra realūs arba potencialūs varžovai. Toks sportinis mūšis - tai vienišią kovą. Perkeltas į politinę sferą, toks lyderiavimo azartas, kaip matome, virsta populistiniu principu: svarbu ne dalyvauti, o laimėti bet kokia kaina - su bet kokia partija, su bet kokiais tautą apžavinčiais pažadais. Sis vienišo herojaus-kovotojo vaidmuo iškalbingai įsikūnija fotografiniuose vaizduose; įprasta lakūno poza, pasikartojanti keliose grupinėse nuotraukose - ant krūtinės sunertos rankos (taigi kiekvienas už save... (žr. p. 5, 6)); politinėse nuotraukose būsimasis prezidentas dažnai pateikiamas stovintis visiškai vienas priekyje, o jo bendražygiai - toli už nugaros antrame plane (žr. p. 15, 19); nėra nė vienos spontaniškos situacijos - visos nuotraukos (ypač politinės erdvės) nufotografuotos pozuojant. Skirtumas ryškus ir palyginus Chiraco ir Pakso portretines nuotraukas pirmuosiuose jų biografijų puslapiuose: besišypsančio Chiraco fonas - žmonių veidai; pavargusio, raukšlių ir rūpesčių išvagoto Pakso veido fonas - dangus. Tai tik dar kartą patvirtina, kad vieno jų figūra priklauso istoriniam, realiam laikui, tradicijai, o kito figūra atėjusi iš mitologinės ar bent jau aistorinės erdvės, palankios populizmui. Išryškėję biografijų skirtumai be jokios abejonės priklauso nuo prancūziškos ir lietuviškos politinės, taip pat žurnalistinės kultūros, nuo dviejų politikų atstovaujama politinių pažiūrų (vienas - konservatorius, kitas - liberalas populistas), pagaliau nuo jų autorių požiūrio į savo šalies rinkėjus. Tegu liks atviras klausimas skaitytojams, ką parodo šios biografijos: ar visuomenę, kurioje kuriamas vienoks arba kitoks prezidento įvaizdis, ar tam tikrą politikų ir jiems tarnaujančių įvaizdžio formuotojų supratimą apie tai, kas yra politika, kas yra visuomenė, kas yra žmogaus ir valstybės istorija.

2003 09 Nr. 9

Naujasis židinys